

**UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN O'QUVCHILAR
BILAN OLIB BORILADIGAN RIVOJLANTIRUVCHI KORREKTSION ISHLAR**

M.Isakova
Qo'qon universiteti talabasi,
N.Q.Abidova
Qo'qon universiteti dotsenti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan o'quvchilar uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun imkoniyatlar haqida yoritilgan. Jamiyatda Imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan yanglish fikr va munosabatlar bildirilgan. Integratsiyalashgan ta'lim haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: ruhiy rivojlanishi sustlashgan o'quvchilar, rehabilitatsiya, funksional, huquq, uzviylik, fikr, dialektik, uzviylik

Rivojlanishning orqada qolishi, susayishi deganda, ruhiy rivojlanishning bola yoshiga to'o'ri kelmasligi tushuniladi. Bunday nomutanosiblik o'z vaqtida tashkil etilgan, mos keluvchi adekvat yordam natijasida bartaraf etilishi mumkin.

Bunday hol bolalarda maktab ta'limiga tayyorlik darajasining shakllanmaganligida ko'riladi. Ta'limga tayyorgarlik o'z ichiga jismoniy, fiziologik, ruhiy va pedagogik shakllanishlarni oladi.

Ruhiy tayyorgarlik boshqa turlardan ajralib turadi va u quyidagi ko'rsatkichlarni oladi:

1. Tashqi dunyo haqida bolalardagi bilim va tasavvurlar darajasi;
2. Aqliy harakatlar, jarayonlar, malakalar;
3. Nutq taraqqiyoti, yetarli lu'at boyligiga ega bo'lishi, boo'liqli, ma'noli, monologik nutq elementlari;
4. Ma'lum qiziqish va intilishlarda namoyon bo'ladigan bilish aktivligi;
5. O'z xulqini boshqara bilish, o'z irodasiga bo'ysindira olish.

Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar maktab ta'limiga tayyorgarligida, yuqoridagi barcha me'zonlar bo'yicha tayyor bo'lmaydilar.

Bunday bolalarning tashqi olam, ijtimoiy muhit haqidagi bilimlar boyligi juda ham yuzaki, kambao'al bo'ladi. Ular buyumlarning xususiyatlari, sifatlari haqida, hatto ularni ko'rgan bo'lsalar ham, gapirib bera olmaydilar. Ularda aqliy jarayonlar yetarli shakllanmaganligi sababli, buyumlarning belgilarini umumlashtira olmaydilar. Nutq aktivligi past, lu'ati kambao'al, ularning jummlari sodda, gaplarning grammatik tuzilishi to'la bo'lmaydi. O'quv faoliyatiga qiziqishlari sezilmaydi. Ko'proq o'yin qiziqishlari ustunlik qiladi. O'zlarini boshqarish birmuncha buzilgan. Shular natijasida bolalar o'qituvchining talablariga qiyin bo'ysunadilar. Kun tartibini bajarish, ularda ma'lum qiyinchiliklar tuo'diradi. Markaziy nerv sistemasi funksional holatlarining zaifligi natijasida kelib chiqadigan tez charchash, diqqatlarning bo'linib turishi oqibatida ulardagi ta'limga tayyor emaslikni yanada chuqurlashtiradi. Oqibatda ular ommaviy maktab sharoitida ularga ko'rsatilgan individual yordamdan unumli foydalana olmaydilar.

Korreksion rivojlantirish, to'o'irlash ta'limi jarayonida bola taraqqiyotidagi notekislikni, uning tuzilishi aniqlash, har bir bola bilan individual ish dasutri tuzishga yordam beradi. Shuning uchun diagnostika vaqtida bolalar bilimlaridagi asosiy kamchiliklarni aniqlab qolmasdan, balki ulardagi aqliy jarayonlardan foydalana olish, uquvchanlik darajalarini ham aniqlash va e'tiborga olish kerak.

Ruhiy rivojlanishning susayish sababalari va klinik xarakteristikasi.

RRS da ruhiy rivojlanish tezligi, surati sekinlashgan bo'ladi. Yuqoridagilar bilan birga, RRSda intellektual tomonlarga nisbatan, ko'proq, xissiyot buzilishlari yetakchi o'rinda turadi. Bu buzilishlar ruhiy yoki jismoniy infantilizm ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Infaktilizm-tom ma'nodagi "bolalikdir". Bolaning umumiy qiliqlari, qiziqishlari o'z yoshiga mos bo'lmay, balki bir muncha yosh bolalarni eslatsa, biz bunday bolalarga nisbatan, "psixo-fizik infantilizm" iborasini qo'llaymiz. Masalan, bola 7 yoshga kirib, maktabga borish muddati kelgan bo'lsada, bola o'zini 5 yoshli boladek tutadi. Unda jonli, o'zidan yosh bolalardagidek qiziqishlar bo'ladi. Agar bola yana biror yil taraqqiy etsa, o'z tengdoshlariga o'xshab ketishi mumkin.

Bolalarda ham ruhiy, ham jismoniy rivojlanish birgalikda orqada qolsa, ularga nisbatan "garmonik psixofizik infantilizm" iborasi ishlatiladi. Faqatgina ruhiy rivojlanishi orqada qolsa, ularni "psixik infantilizm" deb yuritimiz.

O'zlashtirmaslik, ayniqsa, boshlano'ich sinflarda bolalarlar tomonidan majburiy maktab barnomasini egallashlariga to'sqinlik qiladi. Ma'lumki, boshlano'ich sinf bolalarlarida aqliy va amaliy jarayonlar, ko'nikma va malakalar shakllanadi. Bunday boshlano'ich bilimlarning tuo'dirib, ba'zan ayrim bolalarlarning ta'limdan chetga chiqib olishlariga sabab bo'ladi. Bunday hollarda agar bola rivojlanishida buzilishlar bo'lmasa, maxsus yakkama-yakka ishlar orqali o'zlashtirmaslikning oldini olishi mumkin. Buning uchun o'zlashtirmaslikning oldini olish mumkin. Markaziy asab sistemasining yuzaki zararlanishi natijasida bunday bolalarda maktab ta'limiga ham jismonan, ham fiziologik, ham ruhiy mos kelmaslik yuzaga keladi. Maktab ta'limiga ruhiy jihatdan tayyor bo'lmaslik quyidagicha namoyon bo'ladi:

tashqi olam haqidagi tasavvur va bilimlarning yetarli emasligida;

aqliy jarayonlar, malaka va harakatlar yetishmasligida;

nutq rivojlanishining orqada qolishida;

ma'lum qiziqish va motivlarda namoyon bo'ladigan bilish qiziqishlarining chegaralanganligida;

o'z hulqlarini idora eta olmasliklarida ko'zga tashlanadi.

RRS bolalar yuqoridagi barcha ko'rsatkichlar bo'yicha maktab ta'limiga tayyor bo'lmaydilar. Ularning ruhiy xususiyatlari qator o'ziga xos belgilari, ko'rninshlari bilan normal va aqli zaif bolalardan farq qiladilar. Albatta, bu xususiyatlar ruhiy jarayonlar: diqqat, idrok, xotira, nutq, tafakkur va boshqalarning xususiyatlari bilan belgilanadi.

Boshlano'ich maktab o'qituvchilari ta'lim-tarbiyada quyidagilarga e'tibor berishlari lozim:

- RRS bolalarning ma'lum materialni egallashi uchun ko'p vaqtning sarflanishi;

- ko'rish orqali qabul qilinadigan materiallar mumkin qadar kam elementlardan iborat bo'lishi;

- yangi materiallar berish vaqtida, bolalar diqqatini chalo'itadigan qo'zo'atkichlar bo'lmasligi kerak.

Ularning psixofiziologik xususiyatlari, bilish faoliyatlarining o'ziga xosligi, ommaviy maktablardagi ta'lim mazmuni, ta'lim usullari, ish tezligi, ta'lim materialini egllashdagi ishchanlik holatlari juda qisqadir. O'qituvchilarning ta'kidlashlaricha, ba'zan bolalar darsda 15-20 minut yaxshi ishlaydilar, undan keyin charchash yuz beradi va darsga qiziqish pasayib borib o'ylanmagan, ma'nosiz harakatlar qila boshlaydilar. Buning natijisida juda ko'p xatoliklarga va xatolarni to'o'irlashalarga yo'l qo'yadilar. Ayrim bolalarda tez ta'sirlanish, qo'o'alish yuz bersa, ayrimlarida umuman ishlashga xohish bo'lmaydi. Bu holat ayniqsa yangi materialni o'zlashtirishda yaqqol namoyon bo'ladi. RRS bolalarning 15-20 minut davomida yaxshi ish qilish qobiliyatiga ega bo'lgan vaqtda olgan bilimlari izchil bo'lmasdan havoda osilib qolganday bo'ladi. Bilmilar oxirigacha o'zlashtirilmaydi, mustahkamlanmaydi. O'z

vaqtda tarbiyaviy ishlar olib borilmasa, bunday salbiy illatlar xarakterli xislatlarga aylanishi mumkin.

Diagnostik guruhlarda korreksion ishlarni tashkil etish prinsiplari bo'lishi mumkin:

1) bolalarning soo'lio'i haqida qayo'urish. Guruhda 15-17 ta bola bo'lib, sharoit yumshoq muomala asoslanadi. Toza havoda dam olishga, uyquga alohida e'tibor beriladi. Ko'proq e'tibor ritmika va jismoniy tarbiyaga beriladi. Shu bilan birga davolash ishlari olib boriladi. Otao'onalariga tegishli maslahatlar beriladi;

2) guruhlardagi masho'ulotlar barnomasi ommaviy boo'lovchilardagidek bo'lib, faqat olib borilish usullari bilan farq qiladi. Ko'proq qo'l bilan ishlash faoliyatlari amalga oshiriladi, tabiat ashyolari va atrofni o'rab turgan buyumlar bilan ko'proq tanishtiriladi. Amaliy harakatlar asosida kattao'kichik, oo'iro'engil, uzuno'qisqa kabi tushunchalar berib boriladi. Geometrik shakllar haqidagi tasavvurlari aniqlanadi va mustahkamlanadi. Bu ishlarda har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlari e'tiborga olinadi;

3) yakkama-yakka va guruhlar bo'yicha masho'ulotlarni birgalikda olib borish. Dastlab guruhda orqada qolayotgan bolalar bilan yakkamao'yakka ish olib boriladi. Bu ishlar umumguruh ishlarining bevosita davomi bo'lib, orqada qolayotgan bola o'z tengdoshlariga yetib olmagunicha davom ettiriladi;

4) RRS bolalarda ijobiy hiso'tuyo'ularni yuzaga keltirish. Hech qanday baqiro'chaqirlarsiz, qo'polliksiz ish olib borish kerak. Bolalarni qiziqтира bilish kerak. O'yin faoliyatlarida didaktik materiallardan musobaqa tarzida foydalanish talab etiladi. Har bir masho'ulotdan bola zavq olishi kerak;

5) bolalardagi har qanday tashabbus qiziquvchanlikni rao'batlantirishi kerak. Bolalarni lol, hayron qoldiradigan, oddiy bo'lmagan narsalarni ko'rishga, tushuntirishga harakat qilishga, so'rashga o'rgatish guruhlardagi korreksiono'pedagogik ishlarning ajralmas qismi bo'lishi kerak. Bolalarning savollari e'tiborosiz, javobsiz qolmasligi kerak. Muomala vaziyatlar orqali bolalarda qiziquvchanlikni, tarbiyalab borilishi lozim. Suv, qor, suyuqliklar bilan turli tajribalar qilib ko'rsatish kerak;

6) qo'llarning mayda muskul harakatlarini rivojlantirishga e'tibor berishimiz kerak. Bu bilan bolalarni faqatgina yozishga tayyorlab qolmasdan, balki ularda bosh miya nutq markazlarining rivojlanishiga yordam beriladi. Bolalarning umumiy rivojiga ham ijobiy ta'sir etadi. Kontur shaklidagi geometrik shakllarning ustidan chizish ishlari birmuncha foyda beradi. Quyidagi maxsus masho'ulotlar sistemasidan foydalanish mumkin:

- a. turli rasm chizish xarakatlari orqali qo'l, barmoq, muskullarni rivojlantirish;
- b. barmoqlar uchun jismoniy tarbiya minutlar bajarish, kamalak chizish, kuzga barglarni bo'yash, turli detallar bilan figuralar yasash;
- c. v) oddiy va rangli qalamlar bilan turli bo'yashlarni amalga oshirish;
- d. g) rasm solish malakalarini hosil qilish;
- e. maxsus mashqlar sistemasi orqali bolalar qo'lini, barmoqlarini bevosita maktab yozuviga tayyorlab borish. Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:
- f. oddiy qalam bilan gorizontal, vertikal, qiya chiziqlar chizish. To'o'ri chiziqlar yordamida buyumlar chizish, kontur rasm solish, namunaga qarab rasm solish;

7) nutq ustida ish olib boriladi. Qilinadigan harakatlarni rejalashtirish, nutq, fikrini bayon qilishga o'rgatish. Bunda mumkin qadar bolani o'z harakatlarini so'z bilan ifoda etishga harakat qildirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей. М., 2004г.
2. Дети с ЗПР. Под ред. Власовой Т.А. М., 2004г.
3. К.К.Мамедов, _Ф. Б. Шоумаров. Рухий ривожланиши сустлашган болалар хақида.Т, "Ўқитувчи". 1993й.